

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 008:316.3

Микола Алексієвць, Леся Алексієвць, Михайло Юрій

СОЦІУМ І КУЛЬТУРА ЯК КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються соціум і культура як ключові складові цивілізації.

Ключові слова: соціум, культура, цивілізація, соціальні відносини, соціокультурні суперечності.

Ключовими компонентами будь-якої цивілізації виступають соціум і культура, які тісно зв'язані між собою. Сучасна наука трактує соціум і як цілісну соціальну систему, і як людське суспільство, і як оточення людини, сукупність форм її діяльності. Таке широке трактування соціуму має історичне підґрунтя. Специфіка історичного шляху України вже давно є предметом серйозних дискусій, які нерідко далекі від діалогу знань і незнань, суперечок учених між собою. Від початку проблема своєрідності шляхів України набула характеру гострих зіткнень з приводу її місця серед інших країн і народів. Останнім часом ці дискусії набули політичної гостроти. При обговоренні проблеми цивілізаційного вибору дуже часто панують емоції, міфологія бере гору над науковим підходом. Проте наука вже збирає значний матеріал для з'ясування специфіки історичного шляху України, хоча масштаби її вивчення і певна вузькість самої постановки проблеми не йде ні в яке порівняння з її значенням у житті суспільства [1, с. 37]. Метою даної статті є аналіз соціуму і культури як ключових компонентів цивілізації.

Історія людства відрізняється від суто біологічних процесів тим, що вона рефлексійна. Поглиблення рефлексії означає посилення здатності людини робити свою історію, саму себе предметом своєї відтворювальної діяльності, змістом своєї культури, своєї дії, предметом своєї стурбованості, своєї критики. Будь-яке пізнання історії вмщує не лише опис предметного змісту історичної події, пояснення її причин і умов, але й розуміння того, якою мірою самі люди усвідомили сенс власних дій і, відповідно, навчилися їх змінювати, корегувати. Поглиблення рефлексії, по суті, є розвитком людини як суб'єкта історії, вихід її за рамки конкретно-історичної набутої здатності, переборення панування стихійних сил історії. Цей процес може розглядатися на рівнях особистості, спільноти, суспільства в цілому. Історія неминує охоплює розвиток духовної і практичної рефлексії, тобто здатність бачити конкретно-історичну її обмеженість, можливу згубність цієї обмеженості для суспільства і тим самим стимулювати поглиблення рефлексії [1, с. 37].

Люди самі творять свою історію, але дуже часто через обмеження своїх уявлень, досягнутого рівня рефлексії, історичного досвіду покладають відповідальність за неї на когось іншого, на сили, що стоять поза історією, на якихось особливих людей: праведників, носіїв добра або навпаки – на лихих перевертнів, іноземців, власних правителів, корисливих, злісних або

мимовільних носіїв ірраціонального зла. Соціальна катастрофа може настати тоді, коли критика історичної реальності набуває однобічної форми пошуків злісних демонів, ворогів, зрадників, ігноруючи можливості реального суб'єкта історії, необхідність його напруженого розвитку. Приймаючи за демонів один одного, люди прирікають себе на самознищення [2, с. 51–52].

Попередити катастрофу може лише цілісна критика, здатна переборювати обмеженість сучасного її етапу історичного процесу, допомагати людині викорінювати з себе крок за кроком успадковане від біологічних предків прагнення вирішувати конфлікти силою, прокладати шлях вперед через ненависть.

Аналіз історичного процесу, його тенденцій і закономірностей вимагає з'ясування механізмів людських дій, передусім, масових, тобто тих, які за своїми масштабами, напрямом, інтенсивністю визначають масові переходи від захоплення мільйонів, що йдуть за своїм вождем як за богом, до дій, які знищують вчора ще могутні імперії, руйнуючи державність, вносячи в життя величезної кількості людей розбрат і хаос [3, с. 144–145].

Відповідно демон історії, її злий фатум – це сама людина, особливо тоді, коли рівень її рефлексії, здатність до критики своїх дій не досягають складності її власного життя, без чого неможливе його відтворення.

У науці неодноразово висувались різні точки зору на ті фактори, які визначають і дії окремої людини, і масові рухи. Як обґрунтування називалися прагнення до збагачення, ірраціональні несвідомі імпульси, сліпе підпорядкування лідерам, наслідування Божого провидіння тощо. Не вдаючись до обговорення кожного з цих чинників, слід зазначити, що будь-яке обґрунтування діяльності, що претендує на істину, повинно бути виявлено як певний зміст (суб)культури відповідної групи людей. Будь-яка потреба людини для того, щоб перетворитися у реальну діяльність, повинна стати певною програмою відтворюючої діяльності, записаної в (суб)культурі. Відповідно вона може бути прочитана дослідником як значущий культурний текст. Якщо в культурі не знайдуться подібні програми, то ніякі посилання на харизму, на економічні потреби тощо не можуть розглядатися як обґрунтовані. Спроби підключити людей до соціальної дії, впливаючи на ті їхні мотиви, уявлення про існування яких помилкове, може мати деструктивні наслідки. Наприклад, підвищення економічної ефективності через економічні стимули ілюзорне, якщо йдеться про людей, які не розглядають зростання результативності своєї діяльності, свого економічного добробуту як цінність, як елемент певної програми. Всі таємниці людської діяльності, а, відповідно, і діяльності, що визначає історичний процес, відображено у змісті культури. Це чітко показано в роботі М. Юрія, Л. Алексієвець, Я. Калакури і О. Удода [4].

Культура є істинним багатством людини й людства. Вона виступає організованим досвідом всієї попередньої історії, який містить програми реалізації людських здібностей, можливостей, основу, передумову і результати творчості, рефлексії людей, а, відповідно, і здатність критики цих програм. Сутність культури можна зрозуміти в єдності двох протилежних полюсів, що переходять один в інший, як постійний процес їх взаємного проникнення. З одного боку, культура – це всезагальне багатство людства, невіддільне від нього як суб'єкта відтворення культури. Але з другого боку, вона завжди особистісна. Культура – внутрішнє багатство особистості, що складається на основі її відтворюючої діяльності.

В історії збереглися здебільшого лише ті культури, ті форми культури, ті культурні цінності, які спрямовують особистість на відтворення, збереження, інтеграцію суспільства. Якщо культура створює основи для збереження через діяльність людей соціальних відносин, що історично склалися, то вона зберігає й

соціальну основу свого існування. Якщо ж культура цього забезпечити не може, то гине її масова соціальна база, руйнуються соціальні інститути, які її зберігають, захищають від різних небезпек. І як результат – пануюча культура відходить на задній план, поступаючись місцем іншим культурним формам [5, с. 212].

Культура і соціальні відносини – два аспекти відтворюючої людської діяльності. Соціальні відносини, продуковані людською активністю, – це система комунікацій, розділення та інтеграції форм діяльності, обмін ресурсами, енергією, інформацією. Вони мають емоційний та одночасно абстрактний характер, тобто усвідомлений через абстрактні форми, через думку, звичаї, право тощо. Соціальні відносини існують у рамках різною мірою закритих спільнот, тобто систем, що становлять певну цілісність, яка має центр управління, специфічний досвід, формуючий субкультуру. Спільноти, від малої групи до великого суспільства, можуть існувати, якщо діяльність їх членів опирається рушійним ворожим факторам (ворожості сусідів, внутрішнім конфліктам, дезорганізації, нестачі життєво важливих ресурсів тощо), тобто вони існують лише як суб'єкти власного відтворення. Єдність (суб)культури та соціальних відносин забезпечується відтворюючою діяльністю людини, суспільним відтворенням. Таємницю будь-якої соціальної організації спільноти слід шукати передусім у здатності людей постійно відтворювати її, тобто переносити соціальні відносини з минулого в майбутнє, відновлювати зруйноване, відводити реальні та потенційні загрози, зберігати життєздатність роду, сім'ї, общини тощо. Таким чином, суть соціальних відносин може бути зрозуміла не тільки як певна система змістовних людських відносин, а й як соціальна цілісність, як спільнота, як діяльна здатність людей, що входять до неї. Відтворююча діяльність протистоїть соціальній ентропії, тобто соціальній формі другого закону термодинаміки, постійному процесу руйнування, дезорганізації культури, соціальних відносин, постійній тенденції зростання дезорганізації. Складність відтворюючої діяльності полягає в тому, що в суспільстві постійно виникають суперечності між соціальними відносинами та культурою, тобто соціокультурні суперечності. Вони з'являються в результаті ентропійних процесів, тобто помилок дезорганізації й освоєння культури, втраті певних її елементів, а також спроб установити неефективні відносини, що породжує невідповідність накопиченої культури відносинам, що склалися.

Соціокультурна суперечність виявляється в появі культурних програм, які зміщують відтворюючу діяльність таким чином, що в результаті руйнуються, стають нефункціональними життєво важливі соціальні відносини. Вона проявляється у конфліктах між програмами, що історично склалися, та інноваціями, які їх змінюють, між новими соціальними відносинами і вже існуючими, що в кінцевому підсумку обумовлюється протиріччями всередині відтворюючої діяльності. Остання за своєю суттю спрямована на подолання соціокультурної суперечності, на те, щоб вона не перейшла через небезпечний поріг, що робить дезорганізацію невідвратною, такою, що веде суспільство до катастрофи, на утриманні цієї суперечності в певних межах. Перехід спільноти через небезпечний поріг соціокультурної суперечності означає, що ентропія, дезорганізація діяльності, на шляху яких не стоїть достатньо ефективна відтворююча діяльність спільноти, суб'єкта, призводить до розпаду цілісності спільноти, суспільства в цілому, тобто до соціальної катастрофи [1, с. 41]. До певної міри Україна перебуває саме в такому становищі.

Національна катастрофа не стільки політичне чи економічне, скільки, насамперед, соціокультурне явище. Вона відбувається в результаті того, що здатність спільноти-суб'єкта відтворювати себе, долати соціокультурні суперечності виявляється нижчою необхідного мінімуму, нижчою здатності

попередити переростання соціальної ентропії в потік невідвортної дезорганізації. Катастрофа – це розпад зв'язків, що історично склалися, культурна деградація, виникнення конфліктів між цілим і частинами, частин між собою. Катастрофа може статися у будь-якому суспільстві. Катастрофа – це завжди дезінтеграція. Однак з катастрофою не слід плутати будь-яку зміну характеру цілого. Реальна катастрофа характеризується порушенням єдності, консенсусу з приводу тієї моралі, культурної основи, необхідної для відтворення суспільства, для попередження витoku живих творчих сил із системи, що склалася.

Відтворююча діяльність має відповідати певним вимогам, втіленим у соціокультурному законі, за яким будь-яка спільнота-суб'єкт повинна для свого існування відтворювати себе, свою відтворюючу діяльність, свою культуру, свої соціальні відносини, забезпечувати їх єдність, взаємопроникнення, знімаючи соціокультурні суперечності, які постійно виникають, не допускаючи їх зростання до рівня, що загрожує значним знищенням ефективності відтворюючої діяльності. Впродовж усієї історії людства суспільства могли існувати, лише підпорядковуючись цьому закону. Зниження творчої здатності наслідувати цьому призводило до загибелі багатьох народів і держав [2, с. 55].

Можливість виникнення соціокультурної суперечності пов'язана з тим, що зміна культури і соціальних відносин підпорядковується різним закономірностям. Зміна соціальних відносин завжди тягне за собою зміни ефективності відтворюючої діяльності. Тому існують обмеження, заборони на відносини, що знижують цю ефективність нижче критичного порогу. Відповідні заборони у суспільстві є лише певним приватним випадком загальносистемного закону, що охоплює всі типи матеріальних систем. Допустимі тільки такі соціальні відносини, які можуть забезпечити необхідний для суспільства рівень і масштаби обміну інформацією, отримання ресурсів, розподіл праці, здатність відповідати вимогам динамічності та складності, досягнутих суспільством, забезпечувати деякий рівень гармонії тощо. Історично можуть виникати нежиттєздатні системи, які виявляються неспроможними забезпечити власну відтворюючу діяльність, наслідувати соціокультурному закону, що й містить у собі небезпеку сповзання до катастрофи.

Культура, на відміну від соціальних відносин, змінюється за дещо іншими законами. Вона є всезагальною формою людської діяльності, не замкнута на одну характеристику реальності, прийняту за абсолютну, наприклад, на її наявне буття, на предметність. Всезагальність культури полягає у тому, що вона оцінює реальність у категоріях можливості, вірогідності, минулого та майбутнього, в різних модальностях. Культура завжди несе в собі оцінки будь-якого реального або можливого явища з точки зору деякого ідеалу, незалежно від можливості втілити цей ідеал. Таким чином, культура є багатомірною за суттю, в будь-якій своїй клітині, в будь-який момент часу, навіть якщо це не закладено у ній самій.

Із соціумом, культурою і соціальними відносинами пов'язана будь-яка цивілізація. Під цивілізацією розуміється головна, максимально узагальнена типологічна одиниця класифікації країн і народів, яка фіксує найістотніших їх відмінностей між собою і одночасно об'єднує їх на основі уявлення про єдність людської історії. В основі типології цивілізацій повинна бути достатня основа, обґрунтований принцип. При цьому слід врахувати досвід двох напрямків вивчення цивілізацій. По-перше, цивілізація розглядається як спільність, що має в собі “центральний принцип” або “велику ідею”, яка і формує Велику традицію – предмет вивчення істориків світових релігій і культур. Цей підхід отримав класичне вираження в працях М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, Д. Нідема, С. Ейзенштадта. Другий напрямок розглядає цивілізації як мережу

соціокультурних відносин між групами та спільнотами різного рівня і функціональної приналежності (М. Сінглер, Н. Еліас, Ф. Бродель, Р. Уілкінсон).

Автори розглядають цивілізацію як особливі прояви всесвітньо-історичного процесу, єдиного й одночасно розчленованого людства, історії, постійно породжуючої різницю в якості своїх етапів і форм. Без такої конкретизації історії саме уявлення про неї, про її єдність втрачає реальний зміст процесу, який накопичує історичну різноманітність, саму можливість формування специфіки країн і народів [6, с. 9].

Для визначення типів цивілізацій необхідно віднайти певний тип якісних переломів історії. Їх можна знайти у розвитку відтворення, тобто масовій антиентропійній діяльності, спрямованій у кінцевому підсумку на відтворення культури, всієї системи відносин, особистості, самого відтворення. Воно включає постійне відтворення цінностей, передусім цінностей самого відтворення. Перехід від однієї цивілізації до іншої характеризується масовим якісним зрушенням у цінності відтворюючого процесу, у ставленні людей до своєї власної відтворюючої діяльності, до самих себе. Маються на увазі корінні зрушення в ціннісній орієнтації мільйонів людей, які забезпечують збереження і розвиток життєво важливих параметрів суспільства.

Категорія цивілізації логічно виступає як перший ступінь конкретизації світової історії. Вона повинна, відповідно, нести в собі значущу специфіку і бути основою дослідження специфіки кожної країни, яку можливо ідентифікувати з тією чи іншою цивілізацією. Зрозуміло, на цьому виявленні специфіки того чи іншого суспільства, культури не закінчується, а лише починається. Виявлення цивілізаційної специфіки суспільства є методологічно вихідним пунктом у нескінченному процесі конкретизації специфіки країн, народів, культур. Пошук самобутності, специфіки України слід починати з виявлення її цивілізаційної приналежності. Однак саме тут на дослідника чатують головні труднощі. Аналіз історії України дозволяє зробити висновок, що вона застрягла між іншими цивілізаціями, межа між якими проходить через живе тіло народу, утворюючи в ньому стан розколу (конфесійного – між православною, католицькою та мусульманською цивілізаціями і стадіального – між традиційною та ліберальною суперцивілізаціями). Ця теза здавна зажила популярності в еміграційній та новітній зарубіжній україніці: згодом її яскраво опрацювали Іван Мірчук та Іван Лисяк-Рудницький, нині переконливо інтерпретував Ігор Шевченко. Звертався до цієї проблеми починаючи із середини 80-х років минулого століття і Ярослав Дашкевич.

Специфіка України пов'язана не з самим фактом історичного переходу від однієї цивілізації до іншої, але з особливим характером цього переходу, який через існування розколу може розглядатися як основа особливого типу неорганічної цивілізації, що сформувалася як результат пристосування до власного розколу. Розкол є насамперед розривом комунікацій всередині суспільства, розрив між суспільством і державою, між духовною та владарюючою елітою, між народом і владою, народом та інтелігенцією, всередині народу, тобто між тими, хто намагається попередити найменші натяки на порушення зрівняльності, і тими, хто намагається вийти з архаїчного суспільства, між різними релігійними конфесіями. Розкол виникає між свідомістю і самосвідомістю суспільства. Він проникає в кожную особистість, стимулюючи двоїстість, дипластію мислення, нестійкість рішень, що приймаються. Яскравий прояв розколу полягає у тому, що розумові змісти, які перетинають його межу, корінним чином змінюють своє значення. Розумовий зміст може змінитися на зворотний. У суспільстві складаються дві системи змісту, які не перебувають у стані взаємопроникнення, у відносинах взаємознищення [7, с. 22].

Розкол всередині тіла народу призводить до багатьох важких наслідків, які виражаються в соціальних відносинах, у культурі, в змісті відтворюючої діяльності, способі життя, в особистісній культурі тощо. Дуже важливим проявом розколу є здатність відповідати на активізацію цінностей в одній групі, наприклад, у правлячому прошарку модернізаторів, активізацією протилежних цінностей в інших групах, наприклад, прибічників зрівнялівки. Подібні процеси перетворюють розкол у механізм постійної дезорганізації, саморуйнування суспільства, яке загрожує стати невідворотним. Це явище можна назвати зачарованим колом.

Розкол у християнському розумінні – результат недостатньої любові людей один до одного, нездатність всім разом вирішити справу, досягти компромісу, примирити інтереси, що стикаються. Розкол, однак, – поняття не тільки релігійно-церковне чи соціально-психологічне, і причина його не тільки природа людини, так само як не є причинами тільки особливості національного характеру або певні особливості, що коріняться на етнічному ґрунті. Україна – розколоте суспільство, тому що в ній діють одночасно протилежні логіки, що намагаються стати пануючими, – медіація й інверсія. Кожна логіка по-своєму раціональна і несе в собі свій власний проект життєвлаштування, культурну програму, кожна втілюється у соціальні інститути, зразки і традиції, має уявлення про належну поведінку, ставлення до природи, суспільства, інших людей, народів і країн, держави, влади, минулого й майбутнього, включно до будови всесвіту в цілому.

Іншими словами, розкол виникає в результаті дивного історичного перекосу, одностороннього перебільшення значення інверсії і заниження медіації порівняно з тими вимогами, які висувають нові, складніші умови. Досвід України показує, що найважливіша проблема історії полягає в дотриманні певної відповідності між, з одного боку, складністю, динамізмом життєво важливих проблем, які необхідно розв'язати цим суспільством і, з другого боку, рівнем здатності це робити, розвивати відповідним чином свої здібності до рівня ефективної відповіді на нові умови, засоби, мету. Міра, ступінь і масштаби здатності відповідати на кожен виклик історії є проблемою будь-якого суспільства в кожен момент його існування. Міра дуальної опозиції інверсії – медіація є найважливішою характеристикою кожного моменту історії суспільства, спільноти, особистості. Здатність розуміти, осмислювати, приймати рішення, що характеризується цією мірою, є фокус людської здатності, головне багатство суспільства, яке є синтетичним фактором, спрямованим на забезпечення виживання, відтворення.

Повертаючись безпосередньо до України, автори зазначають, що в її історичному досвіді часто-густо переважала інверсія. Вона, як логічна форма мислення, виникає разом з культурою, тобто її поява не пов'язана з розколом, з проблемою співвідношення цивілізацій. Однак подальший розвиток може відтворювати інверсію таким чином, що вона перетворюється з абстрактної історичної передумови розколу в його основу, в реальний розкол. Соціокультурна сторона цього процесу полягає в рості невідповідності між складністю проблем, які стають перед суспільством, і недостатньою здатністю їх розв'язувати. Свідченням останнього і є дивна відповідь суспільства на своє ускладнення зростанням значення інверсії.

У будь-якому суспільстві існує “соціокультурна суперечність”, що відриває думку від справи, ідеал від його втілення, але потрібні особливі умови, щоб з цієї суперечності протиріччя виник соціокультурний розкол.

Як одне із виражень порушення соціокультурного закону, крайнього загострення соціокультурної суперечності, розкол має місце, наприклад, у суспільствах, які модернізуються. В Україні, однак, він виник набагато раніше: разом з державністю та прийняттям християнства. Згодом, через своє

геополітичне становище та історичну долю цей розкол посилюється. З цього приводу наведемо коротку історичну довідку. Незважаючи на той розкол, що започаткувався з утворенням Київської Русі, вона за всіма параметрами належала до ранньосередньовічних держав Європи, що виникли уздовж торгового шляху Болгарії у Середземномор'я, будучи східною частиною загальноєвропейської торгової мережі. На території України-Русі оберталася європейська монета динарі, що свідчить про торгово-економічні зв'язки із Заходом. Політичні зв'язки Русі мали також західну орієнтацію. "Тестем Європи" звали Ярослава Мудрого, більшість найближчих родичів якого були у шлюбі з представниками різних королівських династій Європи. Прийняття загальноєвропейської релігії християнства духовно інкорпоровало Київську Русь у європейське культурне співтовариство.

Розкол християнства на католицизм і православ'я викристалізувався у 1054 р. Тобто сталося це в рік смерті Ярослава Мудрого, після правління якого, власне, почалося поступове затухання Києво-Руської держави з подальшим її розпадом на окремі князівства. З часом лідерство у Південній Русі перейшло до Галицько-Волинського князівства, що було тісно пов'язане з Центральною Європою, і яке в хроніках нерідко фігурує як королівство.

У литовсько-польський період XIV–XVIII ст. Україна втратила незалежність, але зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва і Польща були периферійно європейськими країнами. Щоправда, і на цьому історичному етапі також проявився розкол, який був більше конфесійним, ніж стадіальним.

Європейська монета оберталася в Україні з кінця X ст. до правління І. Мазепи включно. Це переконливо свідчить про західні зв'язки української економіки протягом розвиненого і пізнього Середньовіччя. Сама колонізація українських степів у XVI–XVIII ст. була зумовлена потужним розвитком Європи і зростанням попиту на український хліб та інші продукти сільського господарства. Вони вивозилися на захід чумацькими валками через Краків і Гданськ. А чумацтво – це гуртова торгівля, властива ранньобуржуазній економіці тодішньої Європи.

Буржуазна революція, що прокотилася Європою у XVI–XVII ст., досягла й України. Її виразні риси дослідники вбачають у Хмельниччині. Не випадково першим, хто поздоровив гетьмана з перемогою, був лідер англійської буржуазної революції О. Кромвель. Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступається козацькій займанщині, яка, по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, що становило основу капіталістичних відносин у Європі.

У козацькі часи Україна була тісно пов'язана з Європою культурними зв'язками. Мистецтво розвивалося під потужним впливом європейського стилю бароко, який в Україні набув своєрідних форм. Поширилася латина – мова науки та міжнародного спілкування Європи, європейська освіта. За зразками європейських університетів постала Києво-Могилянська академія.

Насильницький відрив України від Європи розпочав Петро I агресивною політикою державного меркантилізму. Він дозволив вивозити збіжжя з України на Захід лише через Ригу, Петербург та Архангельськ. Українські купці обкладалися непосильним митом, тоді як їхні російські колеги, які згоджувалися переїхати до Малоросії, отримували право на безмитну торгівлю. Українці наймали візниками росіян, бо з них на кордоні не брали мита. Паралельно проведена жорстка грошова реформа, яка вирвала Східну Україну зі сфери обігу європейської монети та західноєвропейської економіки.

Такими жорсткими заходами розпочалося втягування України в неринкове, кріпацьке господарство Російської імперії. Водночас видатний український історик-економіст О. Оглоблін переконливо показав, що українська економіка

лишалася інкорпорованою в європейську не тільки у XVIII, XIX ст., а навіть на початку XX ст., аж до приходу до влади більшовиків.

Сумними віхами поглинання України деспотичною імперією є скасування Гетьманщини 1764 р., знищення Січі 1775 р., введення кріпацтва 1783 р., переведення освіти, друкарства та церковної служби на російську мову. Символом поневолення Східної України Росією можна вважати імператорський указ 1801 р. про заборону будівництва церков у “малоросійському стилі”, тобто в стилі козацького бароко. Воднораз Західна Україна, і насамперед Галичина, належала до складу європейських держав аж до середини XX ст. Спочатку це була Австро-Угорщина, а у міжвоєнний період – Польща. Незважаючи на відсутність державного суверенітету та національне гноблення, Галичина зберегла тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод у Галичині порівняно з підросійською Східною Україною галичани зберегли національну українську свідомість. Її не вдалося знищити навіть жорстокими репресіями проти свідомих українців Галичини, що протягом половини сторіччя проводила Москва після загарбання Західної України у 1939 р. Європейська національна свідомість галичан стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців у наш час.

Таким чином, Україна через свою невдалу геополітичну позицію опинилася у прифронтовій смузі зіткнення західної і східноєвропейської цивілізацій – ліберальної і традиційної.

За багато століть розкол не тільки не щез, але, навпаки, глобалізувався, набув особливо важкого, затяжного плину, перетворився в характеристику суспільства, елемент його самобутності. Поступово розкол став “хронічною хворобою” суспільства.

Виникає запитання: чому в інших суспільствах при культурній, соціальній диференціації розкол, який виникає природно, був подоланий або в крайньому разі послаблений до масштабів, які не загрожували існуванню цілісного суспільства, достатніх для формування глибинного консенсусу, єдиної моральної основи культури? У найзагальнішій формі відповідь, мабуть, може полягати у тому, що спонтанно наростаюча диференціація повинна постійно компенсуватися виникненням інтегративних механізмів, що діють за принципом зворотного зв'язку в кібернетичній системі. В Україні постійна розірваність її етнічного поля, починаючи з монголо-татарської навали, колонізації Польщею та Литвою, на півдні – Туреччиною і, нарешті, Росією, натуральність і напівнатуральність господарського устрою, особливо після входження більшої частини України до складу Росії, що було кроком назад, порівняно з попередніми прогресивними елементами розвитку господарства в складі Польщі та Литви, не сприяли розвитку. Це саме стосується і міст, в яких після приєднання до Росії ліквідується магдебурзьке право, демократичні засади співжиття, і вони стають певною мірою осередками традиційної культури. В результаті розколу у суспільстві утворилися цивілізаційні типи: *ліберальний* (заданий тим поштовхом, коли Україна входила до складу Польщі та Литви, а Західна Україна була орієнтована на цю цивілізацію до початку Другої світової війни), де переважає постійне бажання підвищити ефективність відтворення, і *традиційний*, де панує орієнтація на збереження досягнутої ефективності суспільного відтворення. Дві цивілізації, фантастично переплетені в тілі однієї країни, означають стільки ж типів ментальності, систем моральності, основних політичних культур, господарських систем, типів самосвідомості тощо. Хоч би як хотіли заплющити очі на цей факт, але це яскраво простежується на прикладах Західної і Східної України. Сплав цих цивілізацій породжує особливу “проміжну цивілізацію”, в якій немає стійкого фундаменту, а його відсутність означає відсутність цілісності сприйняття модернізаційного імпульсу. Немає стрижня, на який нанизувалися б

нації, навіть ті, які, здавалося б, укорінюються, можуть бути легко викинуті з ґрунту в результаті турбулентних рухів. Ці цивілізації характеризуються зіткненням якісно різних потоків цивілізаційного розвитку, тим самим вони є фактором історичної турбулентності, цивілізаційними виразами, що викликають постійне обурення, причому в найрізноманітніших сферах, починаючи від економіки і закінчуючи психологією.

Через домінування різноманітності в цивілізаційних суспільствах межового типу ключового значення набуває аналіз різних типів або форм взаємодії різних культурних традицій.

В принципі, можна виділити три основних типи міжкультурних контактів.

1. Пряме вороже протистояння. Чужинець не допускається у внутрішній світ, але з ним доводиться вступати у контакт. Даний тип взаємодії здатний спричиняти руйнівні наслідки в суспільстві та культурі. Це конкретно видно на прикладі нашої країни, цивілізація якої як особливий культурний світ народилась у процесі подолання тенденції до прямого ворожого протистояння. Реакція на вороже протистояння, причому, як правило, з боку обох учасників контакту, породжує новий тип взаємозв'язку, більш складний, який виникає із спроби подолання протистояння – симбіоз.

2. Це різновид взаємодії, взаємозв'язку культур, при якому елементи цих культур, що прийшли до зіткнення, уже поєднані нерозривним внутрішнім зв'язком. Однак кожен з учасників контакту залишається самим собою, і нової культурної якості не виникає. Проте зв'язок уже має ознаки внутрішнього характеру, він інтеріоризується в душах учасників контакту, в душах людей. Цей тип взаємозв'язку та взаємодії має проміжний характер, але водночас він виявляє стійкість. Він може стати, а може і не стати вихідним пунктом руху до третього типу взаємодії – синтезу.

3. Синтез. У цьому типі в ході взаємодії вже народжується щось якісно нове, відмінне від початкових учасників контакту.

Будь-яка класична цивілізація може бути розглянута як результат уже відносно завершеного процесу культурного синтезу. Межові цивілізації – надзвичайно складні вузли всіх трьох типів взаємодії, що свідчить про хронічну незавершеність синтезу як їхньої постійної риси. Це самостійний стійкий історичний тип, в якому, однак, має місце постійна нестійкість процесу утворення нової якості. Первинний, вихідний пункт взаємодії слов'яно-язичницького шару та візантійського православ'я – зіткнення і протистояння. Потім відбувається перехід до симбіозу як до переважаючого типу контакту. Прикладом симбіотичного типу зв'язку може служити поєднання язичницьких і християнських елементів в одному контексті. Згадаємо духовні вірші, де чітко простежується поряд з мотивами класичної християнської духовності сакралізація землі як певної сутності. Це не синтез, а симбіоз слов'яно-язичницької і християнської основ. Але все це синтез відбувається. Київської Русі не було б без синтезу візантійської і язичницької основ. Хоча в даному випадку синтез не отримав повного завершення, тому що був перерваний навалом як татаро-монголів, так і наступом Заходу.

Для межового типу характерна особливо важлива стратегічна роль симбіозу. В умовах, коли синтез характеризується хронічною незавершеністю, саме симбіотичні зв'язки роблять можливим існування цивілізації як певної єдності, хоча й суперечливої. З цієї точки зору, в українській історії простежується особлива роль симбіозу, який, можливо, не завжди, проте таки забезпечує нестійку цілісність всього суспільства. Саме в умовах розколу виявляється роль симбіозу як того типу взаємодії, який забезпечує нестійку цілісність всієї конструкції.

Реальний розкол у масштабі великого суспільства – трагічний фокус специфіки української історії – може виникнути під впливом такої причини, як істотне відставання масової здатності розв'язувати проблеми без їх реального ускладнення. Перетворення цього явища в розкол можливе лише при поєднанні ряду несприятливих факторів. До них передусім належать, по-перше, істотне ускладнення суспільства, яке не доповнювалося б відповідними зрушеннями у масовій системі цінностей, в стереотипах культури, не доповнювалося б масовим переходом до відповідних видів праці, відтворення, політичної активності, рівня мислення, не доповнювалося б відповідними зрушеннями у менталітеті.

По-друге, формування особливих, соціокультурних груп, що протистоять одна одній і уособлюють різні сторони розколатого суспільства.

По-третє, недостатній приплив ресурсів, що не створило умов для розвитку масової здатності шукати шляхи забезпечення виживання через підвищення ефективності, інтенсифікації. Недостатність ресурсів діє як фактор, що консервує екстенсивне відтворення.

Поєднання як мінімум цих трьох факторів стимулювало розвиток, поглиблення розколу в країні. Істотне ускладнення суспільства було пов'язане, насамперед, з виникненням державності, тісно пов'язаної з православ'ям як державною релігією. Очевидно, виникнення варязької державності, що підкоряла собі слов'янські племена, а також прийняття християнства, яке з самого початку уособлювали в країні чужі за мовою та культурою греки-священники, не могли не створити певної відчуженості народу, з одного боку, держави й церкви – з другого. За таких умов державність, злита з пануючою церквою, будувалась на племенній культурній основі, не притаманній державності, великому суспільству, тобто на основі сильного впливу дуалістичних уявлень, що отримали потім вияв у жорсткому протиставленні Правди і Кривди.

Усе це в умовах обмежених ресурсів стимулювало механізм зачарованого кола, тобто в результаті історичних умов, коли Україна опинилась в складі Польщі і Литви, а потім і Росії, значна частина еліти інкорпорується в державну систему як Польщі, так і Росії, протиставляючи себе згодом як уособлення чужої державності власному народу. Згадаймо такі прізвища, як Вишневецькі, Чарторийські, Конєцпольські, Киселі, а згодом і Острозькі – з одного боку, і з другого: Воротинські, В'яземські, Одоєвські, Бельські, Перемишльські, Новосільські, Мезецькі – ім'я ім легіон, а пізніше – Бобринські, Кочубеї та багато інших, що сприяли не тільки розколу українського суспільства, а й колонізації власного народу в інтересах своїх “нових батьківщин”.

А якщо взяти саме українське суспільство з автономною в ньому Запорозькою Січчю, яка не завжди діяла в інтересах цього самого суспільства, чи реєстрове козацтво, що служило за платню інтересам чужої держави, часто-густо на противагу власному народу. Прикладів можна було б ще наводити й наводити. Одним із виявів розколу була масова стійка ворожість до козацької старшини в період Руїни, яка не вписувалась в систему архаїчних уявлень.

За всього бажання створити протягом століть українську державність, попри всі історичні знегоди й об'єктивні причини та обставини, сама архаїка несе в собі антидержавні традиції. Дослідники селянських суспільств, а таким було українське, знають, що селяни, як наймасовіша соціальна верства цих суспільств, є носіями додержавних моральних ідеалів. Ця особливість – не наслідок релігійної культури, вірувань, етнонаціональних переваг. Вона не корениться також в якихось специфічних психологічних особливостях душі. Додержавні ідеали селянства – результат господарської діяльності, особливої організації суспільства, заснованого переважно на традиційних сільськогосподарських заняттях. Світовий досвід свідчить, що господарства, які самозабезпечуються, а саме такими були натуральні господарства, базуються на ідеях селянського

самоуправління, на основі самостійного автономного життя в локальних світах. Селянський двір і сільський світ – основа соціального життя селянства, а держава, в чому селяни переконалися як на прикладі польської, так і російської державності, постійно ставила їх у свою залежність, примушувала платити, віддавати частину виробленого ними тяжкою працею продукту. Тому і не могло бути у селян ентузіазму для створення держави як у період Визвольної війни, так і в період 1917–1920 рр. Таким чином, селяни зберігали свої моральні ідеали вільного додержавного життя і в ХХ ст., що стало передумовою їхньої трагічної долі в радянські часи. До цього часу ця тема в повному обсязі так і не усвідомлена. Спроба зрозуміти трагічний досвід радянської історії підводить до аналізу “лінгвістичної реальності” міфів, ідеології, які супроводжували виникнення радянської державності; до заповітної мрії – загального щастя – залишалось, здавалось, мало: зламати опір повалених класів; знищення їх ототожнювалося з досягненнями нового (комуністичного) життя. Насправді ж, однак, була знайдена ідея нової інтеграції суспільства й реальні механізми цієї інтеграції через “партію нового типу” та ідеологію, яка втілює триумф частини розколотого суспільства, що перемогло. Але цей розкол був додатково нав’язаний українському суспільству з боку лідерів саме цієї “партії нового типу”. Тимчасово розкол, здавалось, щез, нова єдність надихнула людей на небачений ентузіазм. Знищивши приватну власність, радянська влада послідовно й твердо довела до крайніх меж те, що царська держава здійснювала неповно й непослідовно, в тому числі й індустріалізацію, що почалася після 1861 р. Результатом стало не загальне благо народу (як це проголошувалось), а звичайний утилітаризм та демагогія, що його прикривала, і маніпулювання, причому не тільки у сфері економіки та політики, а й у сфері духу. З легкістю ототожнювалася наукова істина й міфи, все величезне “розколоте” суспільство було підпорядковане завданню сконцентрувати масову соціальну енергію з однією метою: створити Велику Державу. Спираючись на панування урівнювальних цінностей, зростаючий утилітаризм і соціально-утопічні уявлення селянства, більшовицька влада змогла використати соціальну енергію цього наймасовішого прошарку населення, щоб його руками придавити більш самостійну й схильну до підприємництва частину селян. Здійснила руками цих же селян, які тікали в місто, індустріалізацію, оббираючи їх до нитки, до голодної смерті на селі. Шлях індустріалізації на добуржуазній основі, який був реалізований в Радянському Союзі, – унікальне явище у світовій історії, яке в кінцевому підсумку призвело до ще більшого розколу [7, с. 22].

Піднімаючи питання про розкол, дуже часто можна почути й прочитати також, що в Україні його немає, як і немає його специфічності, оскільки розкол можна спостерігати у найрізноманітніших формах в інших країнах. По-перше, цей досвід має доказову силу лише в тому разі, якщо рівень абстракції прикладу, що наводиться у суперечках, відповідає рівню абстракції розгляду специфіки України. Безглуздо порівнювати цивілізаційний розкол в Україні з розколом між партіями, що борються у Франції або деінде. Це різнопорядкові й, відповідно, непорівнювані явища. Методологічно можна визначити будь-яких два явища тотожними або, навпаки, істотно відмінними при відповідному підборі рівня абстракції розгляду. Наприклад, системний підхід може собі дозволити при певній постановці проблеми розглядати кішку й суспільство, людину й мову як тотожні явища, тому що всі вони можуть бути описані як складні системи. Можливість такого підходу є досягненням науки, зокрема методології пізнання. Однак справедливість подібних ототожнень переходить у свою протилежність при виході за межі поставленого завдання. Порушення цих меж призводить до абсурду, наприклад, до ототожнення людини й тварини поза рамками системних досліджень при вивченні суспільства у всій його соціокультурній специфіці.

По-друге, аналіз розколотого суспільства вимагає іншого рівня абстракції, ніж вивчення суспільств, які обминула ця хвороба. Наприклад, можна сказати, що боротьба між різними гілками влади відбувається в будь-яких країнах, і тому в цьому факті немає ніякої специфіки України. Тим не менш можна стверджувати, що в Україні вона лежить глибше безпосередньої гри політичних сил. Специфіка розколу не в самому факті політичного конфлікту, а в тому, що в Україні ця боротьба приховує за собою боротьбу навколо існування державності, боротьбу державності та додержавної стихії. Складність полягає у тому, що ці протилежні, руйнуючі одне одного прагнення можуть “змагатися” одночасно по обидва боки. Таким чином, найважливіша особливість розколених соціокультурної реальності полягає в тому, що найскладніші процеси описуються в неадекватних уявленнях, поняттях. Це можна частково пояснити тим, що понятійний апарат, сформований на Заході, склався на базі іншого досвіду, який не знав розколу. Між іншим, поглиблення знань специфіки країн і народів – необхідна умова виявлення тотожності й різниці між цивілізаціями та країнами.

По-третє, специфічний характер історичної динаміки України доводиться не тільки всім ходом історії, а й окремими феноменальними, історично значущими фактами історії. Крім того, необхідно пам'ятати, що розкол постійно відновлюється, якщо розколотою виявляється особистість.

Все це вимагає поглиблення наших знань про розкол як про складний історичний процес, результат історичного процесу, який може пояснити недостатню здатність суспільства до синтезу, охоплення рішеннями, змістами різних сторін суспільства цілісним розумінням. Методологічно підхід не може бути не еkleктичним, таким, що намагається розглядати ці процеси не як незалежні, рівнопорядкові, розглядати їх як сторони, аспекти єдиного, хоча й суперечливого, історичного процесу. Розкол не тільки розриває суспільство, а й свідчить про його збережувану єдність, хоча й патологічного характеру, який несе небезпеку постійної дезорганізації.

Подвійна природа розколу, існування в ньому взаємовиключних тенденцій породжують дивні явища, які є ще одним рівнем унікальності. Виник особливий тип соціальних відносин і особливої культури, який можна назвати “псевдо”, особливо це проявилось після входження України в склад Росії, а тим більше Радянського Союзу: псевдоекономіка, псевдоринок, псевдонаука, псевдоурбанізація тощо. Псевдо – результат спроб побудувати з простих елементів те, що за своєю суттю, своєю природою, своєю предметною логікою повинно було б будуватися зі складніших елементів, “цеглин” іншої цивілізації. Псевдо – це особливий соціокультурний феномен, що виникає в результаті нездатності суспільства подолати розкол. Суть псевдо можна зрозуміти, використовуючи аналогію з бажанням організму адаптуватися, фізіологічно й психологічно, до важкої хвороби. Це пристосування може виявитися фактором, що перешкоджає виживанню.

Наприклад, для псевдоекономіки характерна слабкість механізмів, що стимулюють ріст невиправданих витрат, поїдання ресурсів включно до перевищення витрат над прибутками. Економічні закони тут не працюють або заганяються в пори суспільства. Якщо при цьому переважає адміністративно стимульована модернізація, то це породжує господарських монстрів, підприємства, цілі галузі (що виходить за межі елементарної логіки), які живуть завдяки адміністративному перекачуванню ресурсів і не спроможні відтворювати себе власними силами. У поєднанні із спробами стати на шлях розвитку та прогресу цей порядок набуває патологічного характеру.

Цивілізаційна межовість означає “розхитаність” поведінкового стереотипу, що відкриває масу творчих можливостей, але одночасно містить небезпеку помилкових рішень, зривів, “спокус”. Видатні представники української

культури зазначали її “вселенський” пафос, здатність відгукуватись на інокультурні впливи, здатність української людини жити за мірками будь-якого цивілізаційного типу. Така вразливість нерідко породжує синдром “блудного сина”: непосидючість, неукоріненість, своєрідну ностальгію за чужими культурними образами, що поєднуються з перебільшеною відстороненістю від власної традиції. Здатність до самовідчуження, самокритики, поряд з гнучкістю поведінкового коду, створили важливу передумову української свідомості: міжетнічну співживучість і терпимість. Останнє є не тільки соціально-психологічним феноменом, а й соціально-культурним, пов’язаним з проміжним цивілізаційним статусом. Зазначені риси в широкому соціокультурному розумінні можуть бути віднесені до мистецтва мимезису – самонавчання через дослідження. Що таке орієнтація на Росію або входження в Європу, якщо не цивілізаційний мимезис? Якщо відкинути його нігілістичні, саморуйнівні крайнощі, напрошується його оцінка як важливого фактора вітчизняного розвитку. Доцільно відзначити методологічну важливість врахування загального співвідношення ендегенних і екзогенних факторів еволюції. Універсалізм – концепція єдиних історичних закономірностей, яким первісно підпорядкований хід розвитку людства, в своїх крайніх виявах пов’язаний з ілюзіями європоцентризму. Формацийний європоцентризм примушує своїх послідовників скрізь – від Близького Сходу до Африки і доколумбової Америки – шукати сліди рабовласницького ладу, феодалізму, передкапіталізму. Історія виступає як така, що містить апріорно задану програму, виконання якої є обов’язковим для кожного суспільства. Водночас, сучасна наука переконливо доводить, що риси подібності, які містить історія, часто пояснюються явищами запозичення, міжкультурними впливами, завоюваннями. Очевидно, суспільна еволюція підпорядковується законам нерівномірності розвитку й нееквівалентності соціокультурного обміну.

Суспільства, які здійснили прорив і завдяки цьому отримали переваги перед сусідами в економічній, військовій, адміністративно-управлінських сферах, виявляються лідерами. Але не завжди лідерство реалізовувалось у мирній формі надихаючого прикладу. Частіше мало місце змагання за виживання, витіснення або завоювання слабких, відсталих. Останні або капітулювали, або поспішали запозичити ефективні виробничі, соціальні, військові технології для опору і самоствердження. У будь-якому разі доводиться говорити про нееквівалентний обмін: культурні імпульси (інформація), що йдуть від країни-донора (передовика історії), у багато разів перевищують за силою впливу імпульси країни-реципієнта (спадкоємця чужого досвіду). На цій основі виникає феномен (до цього часу ще недостатньо усвідомлений сучасною суспільною думкою) гібридних суспільств і так званого “сполучного” або “поєднального” розвитку. Універсалістські теорії, в тому числі й марксистська, лествять національній свідомості в одному важливому пункті: вони навіюють, що кожне суспільство на основі виключно автохтонних імпульсів іманентним чином здійснює історичне сходження винятково до вищих історичних сходинок. Цим вони значною мірою дезорієнтують свідомість народів.

Надзвичайно важливою стороною національної критичної рефлексії є усвідомлення нееквівалентного культурного обміну. Однією з принципових нерівностей – важливіших, ніж соціальна нерівність у традиційних її формах, – є нерівність перед обличчям історії, нерівність ведучих, таких, що самостійно відкривають нові шляхи, і ведених, долею яких є “запозичена історія”. В одному випадку історія виступає як творчість, в другому – як нав’язування і насильство. У першому механізми новацій і механізми соціальної інтеграції не характеризуються фатальною відсутністю збігу. У другому – коли новації приходять ззовні, вони породжують внутрішній національний розкол: на

консервативних прибічників “грунту”, “основи” і піднесено-самонадіяних adeptів чужого цивілізаційного досвіду. Необхідно зрозуміти, що міжетнічні, міжнаціональні, міжцивілізаційні й конфесійні тріщини суспільства – всього лиш перетворені форми розколу історично гібридних суспільств, змушених прививати у себе неавтохтонні “передові зразки”. Автохтонний прогресивний розвиток дає внутрішньо більш цільний і стійкий соціально-історичний тип: нові форми є власним національним продуктом, і тому краще вписуються у традицію. Неавтохтонне створює “невротичний” соціальний тип, який або безоглядно пориває з національною традицією, або намагається сховатися в неї від “протягів” епохи, періодично впадаючи у непомірне самоприниження або настільки ж непомірне самовозвеличення.

Гібридним суспільствам не вистачає дуже важливої стабілізуючої якості – внутрішньої міри. Оскільки історія для них виступає в екзогенному образі запозичених “передових моделей”, національна свідомість нерідко впадає у гріх історичного волюнтаризму: їй все вважається однаково доступним. Майбутнє, не вистражане у власному історичному досвіді, а взяте ніби на прокат, спокушує “безмежними можливостями”.

Другий ризик межовості пов’язаний з цивілізаційною самотністю. Поряд з плюралізмом світових цивілізацій історія позначена дихотомією Схід – Захід. Незважаючи на соціокультурну багатогранність і Заходу, і Сходу, народи, що проживають в обох частинах світу, користуються вказаною дихотомією як джерелом ідентифікації – опозиції. Внутрішньоцивілізаційні відмінності і на Заході, і на Сході певною мірою стираються на основі масштабнішої загальнозахідної і загальносхідної ідентичності. Цієї додаткової опори, пов’язаної з цивілізаційним “усиновленням”, немає в Україні: ні Схід, ні Захід по-справжньому не вважають її своєю.

Тепер подивимось на проблему розколу з другого боку. Його результатом є перетворення традиційного доринкового господарства не в ринкову економіку, а в певний проміжний гібрид. Його специфіка полягає в тому, що кожен виробник, організатор виробництва, керівник підприємства тощо намагається знайти “дах”, тобто спеціальне прикриття, захисника в навколишньому соціальному середовищі й одночасно джерело необхідних ресурсів. Це явище було перенесено ще з царської Росії в Україну, коли там будь-яке виробництво, починаючи з селянина, який отримував від поміщика “карбованець на обзаведення”, до цілих галузей могли існувати лише користуючись певним соціальним захистом поміщика, вотчинника, влади на всіх рівнях. При більшовизмі саме виробництво, яке вважалось доцільним з погляду влади, перейшло під патронат держави, а щодо сьогодення, то є свідками того, що такий “дах” – характерне явище для тіньової, корумпованої економіки, що зрослася з цією самою владою. На сьогодні ця своєрідна форма розколу набуває дедалі все більшого вираження.

Як уже наголошувалось, Україна є проміжною цивілізацією, через душу і тіло якої проходить розкол. Водночас, ця цивілізація є своєрідним гібридом як результат прагнення розколотих частин суспільства не довести розкол до його логічно можливої крайньої форми, зберегти інтеграцію суспільства. Специфіка гібридного ідеалу полягає у спробі розглянути як тотожні принципово різні смисли, різні як за змістом, своєю культурною традицією, так і за формою. Він ніби діє у напрямку, протилежному розколу. Якщо останній розриває смисли, то гібридний ідеал намагається ототожнювати неоднакові за своєю суттю, протилежні смисли. Гібридність дозволяє ототожнювати різні пласти культури, пов’язані з різними шарами, з різними цивілізаціями, об’єднувати (за можливістю) групи, субкультури, пов’язані з різними епохами, наприклад, шари культури, засновані на міфологічному мисленні, і пласти культури, засновані на

понятійному мисленні. Тим самим суспільство стимулюється (звичайно, у певних межах) до ігнорування, маскуванню розколу, того факту, що різні соціальні групи мають різні, навіть протилежні цінності. Гібридний ідеал дає можливість сакральній владі змінювати інтерпретацію добра і зла та у певних межах маніпулювати масовою поведінкою. Більшовики за час свого керівництва перетворили подібні зміни в ціле мистецтво. Небезпека розпаду гібридного ідеалу постійно існує в політичних течіях, які інколи базуються на протилежних елементах лібералізму та традиціоналізму.

Незважаючи на небезпеку вибуху, яку несе в розколотому суспільстві гібридний ідеал, кожна партія, політична група для досягнення своєї мети постійно намагається посилити власні позиції у суспільстві, втягнути у сферу свого впливу зрізаний лібералізм, традиціоналізм. Усі партії можна поділити за принципом переважаючого тяжіння до однієї з двох присутніх в українському суспільстві морально-культурних іпостасей. Однак їх відмінності маскуються тим, що всі вони, виходячи на рівень загальнодержавної політичної боротьби, виражають себе, хоча і різною мірою, мовою лібералізму. Тому й створюється можливість для комунікацій різних тенденцій, певний спільний культурний мовний фон політичного життя. Це породжує картину (по суті, ілюзію) загального ліберального характеру політичного життя в країні. У реальній же складній ситуації кожна політична дія, наприклад, спроба створити партію, несе у собі внутрішній конфлікт між двома згаданими іпостасями: зрізаним лібералізмом і традиціоналізмом.

Для керівництва всіх партій характерним є бажання подолати суперечність між даними елементами. Однак рухи, що тяжіють до лібералізму, постійно зіштовхуються з конфліктами між спробами стимулювати правову державу, зміцнити державність, стати на шлях вирішення загальнодержавних завдань тощо – з одного боку, і масовим традиціоналізмом – з другого. Тому для політичного життя України притаманна важлива специфічна риса: суперечності всередині партій, тобто між керівництвом і тими верствами населення, які з точки зору цієї партії могли б скласти її соціальну базу, інколи гостріші, ніж суперечності між різними партіями. Звідси слабкий вплив партій на суспільство, їх нестійкість, прагнення до злиття й розколів, невідповідність програм і реальних звернень лідерів до народу тощо. Це накладає відбиток унікальності на українське політичне життя.

Разом з тим гібридність – це певною мірою культивування самобутності, що несе в собі небезпеку для суспільства, яка полягає у схиланні перед її історичними формами, в упевненості, що стародавні архаїчні форми культури і є та вища правда, на основі якої потрібно будувати життя. Практично це означає відмову від будь-якої критики культури, що історично склалася, історичного досвіду, від розгляду специфіки країни як проблеми, яка постійно виникає і підлягає розв'язанню.

Прикро, але суперечки про самобутність досить часто відбуваються на основі явного і прихованого уявлення про позаісторичність і абсолютність цього явища, божественну або біологічну природу. Водночас, ті або інші конкретні форми самобутності, як і будь-яке соціокультурне явище, є певним процесом, який виник у певний момент історії і, відповідно, може зникнути. Суспільство може боротися з тими чи іншими елементами своєї специфіки, критикувати й викорінювати їх зусиллями людей, якщо вони відчують дискомфорт від тих чи інших особливостей своєї діяльності, якщо люди, достатньо великі значущі групи людей будуть інтенсивно шукати конструктивний функціональний вихід, знайдуть у собі для цього достатньо моральних та інтелектуальних сил. Це зовсім не виключає специфіки, а навпаки, підносить її на новий рівень. Розкол –

результат історії, і немає ніяких підстав звалювати його походження на вищі сили.

Висування розколу як фокусу специфіки країни, зрозуміло, не виключає можливості інших підходів до специфіки, використовуючи для цього потенціал інших наук: культурологічних, етнографічних, географічних, психологічних тощо. Тим не менше у будь-якому разі необхідне співвідношення місця і ролі специфіки аспекту, що вивчається, як з розвитком розколу, так і з можливістю його подолання.

Список використаних джерел

1. *Юрій М.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Юрій, Л. Алексієвць, Я. Калакура, О. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1 – 700 с. 2. *Ахизер А. С.* Россия: критика исторического опыта (социокультурная динамика России). Т. 1. – 2-е изд. / А. С. Ахизер. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. 3. *Лотман Ю. М.* О семиотическом механизме культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Труды по знаковым системам. – Т. 5. – Тарту, 1971. 4. *Юрій М.* Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Юрій, Л. Алексієвць, Я. Калакура, О. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с. 5. *Овчинников Н. Ф.* Методологические принципы в истории научной мысли / Н. Ф. Овчинников. – М., 1997. 6. *Горелов М.* Цивілізаційна історія України (нарис) / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2006. – 632 с. 9. 7. *Юрій М.* Соціокультурний світ України / М. Юрій. – К.: Кондор, 2003. – 738 с.

Николай Алексиевц, Леся Алексиевц, Михаил Юрий

СОЦИУМ И КУЛЬТУРА КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОМПОНЕНТЫ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются социум и культура как ключевые составляющие цивилизаций.

Ключевые слова: социум, культура, цивилизация, социальные отношения, социокультурные противоречия.

Mykola Alexiyevets, Lesya Alexiyevets, Mykhaylo Yuriy

SOCIETY AND CULTURE AS A CIVILIZATION KEY COMPONENT

In the article deals with society and culture as a key component of civilization.

Key words: society, culture, civilization, social relations, social and cultural contradictions.